

УДК 343.1+343.985(477)

Е.П. СОЛОВЙОВ, канд. юрид. наук, доц.,
Донецький юридичний інститут МВС України

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ЗВ'ЯЗКУ З РЕФОРМУВАННЯМ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Ключові слова: інститут кримінальних проступків, кодифікація, кримінальне законодавство, кримінальне судочинство

В юридичній науці прийнято вважати, що процесуальні норми приводять у відповідність до матеріальних. Однак, зважаючи на останні тенденції розвитку законодавчої техніки в Україні, представники наукової громадськості «не перестають дивуватись» ініціативам та пропозиціям законотворця. На даний момент науковий інтерес викликає набуття чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) [1], положення якого стосуються не лише реформування діяльності суб'єктів кримінального судочинства, але й спричиняють значний вплив на формування, функціонування та розвиток різних інститутів українського законодавства, у тому числі кримінально-правового.

Таким чином, реалії сьогодення фактично породжують новий механізм правотворчої політики, яка полягатиме у пристосуванні кримінальної, адміністративної та інших галузей законодавства України до сучасних вимог кримінального процесу. Логічно, що такий підхід призведе до виникнення різноманітних правових колізій та обумовить необхідність розробки певних напрямів, методів та засобів розв'язання проблемних питань.

Так, одним із аспектів приведення законодавства України до відповідності вимогам сучасного кримінального судочинства є запровадження інституту кримінального проступку. Проблема реформування законодавства про

кримінальну відповідальність щодо введення до кримінального законодавства України інституту кримінального проступку або створення окремого закону про кримінальні проступки присвячені наукові пошуки О.М. Бандурки, О.А. Банчука, І.П. Голосніченка, Н.О. Гуторової, В.К. Колпакова, В.М. Куца, Л.М. Лобойка, Є.Л. Стрельцова, М.І. Хавронюка, В.Б. Харченка, П.В. Хряпінського, П.Л. Фріса, М.Є. Шумила та інших учених. Проте єдності поглядів науковців на цю проблему не існує.

Впровадження інституту кримінального проступку, на концептуальному рівні, навряд чи може визвати здивування. Історії розвитку українського законодавства (або законодавства, що діяло на території теперішньої України) був відомий досвід регулювання суспільних відносин кримінально-правовою категорією «кримінальний проступок». Одночасно правоохоронними та судовими органами з цього приводу було напрацьовано певну юридичну практику.

Наведемо конкретні історичні факти законодавчого регулювання інституту кримінального проступку. Досить цікаво проаналізував історію розвитку цього явища В.Б. Харченко у статті «правопорушення» та «проступок» як публічно-правові категорії кримінального й адміністративного права».

Як стверджує вчений, виокремлення кримінальних проступків фактично відбулося з Уложення про покарання кримінальні та виправні (в редакціях 1845 року) та включення до самостійного публічно-правового закону – Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями. Саме зазначеним Статутом були розмежовані поняття «злочин» і «проступок» або «правопорушення», останні з яких розглядалися волосними й мировими судами. Наведені зміни передбачали не тільки поділ деліктів залежно від рівня їх шкідливості, а й встановлення механізму застосування публічно-правової відповідальності у разі їх вчинення. За часів Радянського Союзу ситуація з підставами адміністративної і кримінальної відповідальності та поділом правопорушень на злочини й проступки в цілому повторилася. 27.07.1927 року Всеукраїнським

Центральним Виконавчим Комітетом та Радою Народних Комісарів УРСР була прийнята постанова «Про надання адміністративним органам права вживати заходів адміністративного впливу за маловажні праволомства». Відповідно до цієї постанови, з метою звільнення судових установ від «маловажних» кримінальних справ та прискорення їх рішення, адміністративним органам різних рівнів було надано право вживати заходів адміністративного впливу за такі праволомства. Саме терміном «праволомство» в ті часи й позначався адміністративний проступок (правопорушення) як злочин проти закону або, російською мовою, «законопреступление». У подальшому ці маловажні праволомства й увійшли до Адміністративного кодексу УРСР [2].

Для європейського законодавства впровадження кримінальних проступків не є чимось новим, оскільки ще за часів середньовіччя в Англії відбувся поділ злочинів на фелонію та місдмінор. Фелонія (англ. felony) в англійському феодалному праві розглядалась, як «образливе» правопорушення, вчинене васалом стосовно сеньйора. Вперше цей термін згадувався в Нортгемптонській асизі (XII ст.), під час визнання зради лорду, що каралось втратою лена. В XIV ст. зі складу фелонії відокремлюється державна зрада. В англійському праві поняття фелонія охоплювало злочини, покарання за які полягало в смертній карі та конфіскації майна. Після скасування в XIX ст. смертної кари, а пізніше й конфіскації майна, до фелонії стали належати тяжкі злочини, які за ступенем суспільної небезпеки знаходяться між державною зрадою та місдмінором. З XIV ст. до категорії місдмінор (англ. misdemeanor) належали злочини стосовно інтересів приватних осіб, що не зачіпали інтереси корони та за які не передбачалася смертна кара і конфіскація майна. В сучасній системі англосаксонської права США та Великобританії місдмінор розглядається як категорія найменш небезпечних злочинів, які знаходяться на межі з адміністративними правопорушеннями [3].

Щодо національного законодавства, планом заходів щодо реалізації Концепції реформу-

вання кримінальної юстиції України, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.08.2008 р. № 1153-р, було передбачено розробити протягом шести місяців після прийняття нового КПК України проект Кодексу України про кримінальні проступки, який передбачатиме розмежування правопорушень залежно від ступеня їх суспільної небезпеки, обмеження сфери застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі. Водночас розроблені в цьому напрямку сучасні законопроекти дещо відійшли від першочергових намірів.

На розгляді у Верховній Раді України знаходяться законопроекти від 28.02.2012 р. № 10126, від 05.03.2012 р. № 10126-1 та від 03.03.2012 р. № 10146, які мають на меті вдосконалення кримінального законодавства України за напрямом гуманізації покарання та впровадження інституту кримінальних проступків.

Так, проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» від 28.02.2012 р. № 10126, поданий народними депутатами України В.М. Стретовичем, С.П. Головатим, Д.М. Притикою та Е.В. Шишкіною, передбачає «перетворити» окремі злочини невеликої тяжкості та адміністративні правопорушення у кримінальні проступки, за вчинення яких застосовуватимуться покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також громадські роботи. При цьому, характерними ознаками кримінального проступку, відповідно до положень законопроекту, визнаються відсутність у винної особи судимості за їх вчинення, а також те, що згідно КК каратимуться лише закінчені діяння (за готування та замах на кримінальний проступок особа не нести кримінальної відповідальності). Альтернативний законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 05.03.2012 р. № 10126-1, поданий народним депутатом України Ю.А. Кармазіним, має на меті гуманізацію кримінальної відповідально-

сті шляхом зменшення кількості судимих осіб і осіб, які позбавлятимуться волі.

У проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» від 03.03.2012 р. № 10146, внесеного народним депутатом України В.Д. Швецем усі кримінально-карані діяння отримують узагальнюючу назву «кримінальні правопорушення», які поділяються на злочини та кримінальні проступки та врегульовуються окремими «Книгами» Особливої частини проекту КК. Проектом у назві Кодексу пропонується змінити слово «кримінальний» на «карний».

Водночас, беручи до уваги, що, згідно висновків Експертного управління Верховної Ради, зміст головних концептуальних засад законопроектів не лише збігається, а є майже ідентичним [4]. На шляху реалізації вказаних законопроектів можуть виникнути певні проблеми, пов'язані з суттєвими розбіжностями їх положень із нормами чинного законодавства:

- невідповідність пропонуваніх змін Конституції України – у ст.ст.30, 31, 34, 39, 60, 62, 76, п.22 ст.92, та ст.111 Конституції [5] вживається саме термін «злочин», а не кримінальне правопорушення;

- невідповідність пенальній політиці України – з прийняттям законопроекту (-ів) змінюється сутність кримінального покарання;

- невідповідність планам, концепціям та напрямкам реформування органів кримінального судочинства (зокрема, Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 року № 311/2008) – внесення змін до Кримінального кодексу України замість прийняття Кодексу України про кримінальні проступки.

Зазначене вище спонукало нас до проведення ретельного дослідження й вироблення певних зауважень та коментарів до цих законодавчих нововведень:

1. Перш ніж докорінно змінювати сталі принципи функціонування держави та права, характерні для вітчизняного типу кримінального законодавства, необхідно внести зміни та доповнення в Основний Закон держави.

2. Дослівне тлумачення назви Кодексу, запропонованої народним депутатом України В.Д. Швецем, дозволяє дійти висновку, що основним завданням кримінальної політики України є кара особи за вчинені нею правопорушення.

Не заперечуючи проти висловлювання академіка О.М. Бандурки, що назва «Карний», «Карно-процесуальний» є більш доцільною, адже це відповідає правилам і вимогам державної мови [6], слід зазначити, що згідно ч.2 ст.50 КК (як чинної редакції, так і в редакції законопроекту) покарання має на меті не лише кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів (кримінальних проступків і злочинів – у редакції законопроекту) як засудженими, так і іншими особами [7, 8].

Виправлення засудженого є необхідною умовою ресоціалізації (ч.2 ст.6 КВК України) [9], під якою слід розуміти вплив на особистість злочинця і криміногенні умови, з метою забезпечення їх нейтралізації, відмови від протиправної діяльності з його боку, а також забезпечення законослухняної поведінки і відновлення прийнятої в суспільстві системи цінностей [10, с.52].

3. У законопроектах поняття «злочин» розуміється лише як різновид кримінального правопорушення поряд із кримінальними проступками.

У законопроекті від 03.03.2012 р. № 10146 здійснюється розмежування проступків, злочинів невеликої тяжкості та необережних злочинів. Водночас у концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008, один з видів кримінального (підсудного) проступку – це діяння, що за чинним КК України відносяться до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства визначатимуться законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки [11], що в деяких випадках може означати ототожнення понять «кримінальний проступок» та «злочин невеликої тяжкості» як одне й те саме кримінально-правове явище.

4. У законопроекті від 03.03.2012 р. № 10146 (ст.45) зазначено, що «Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок, злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення визнала провину, сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду».

Не заперечуючи інноваційність пропонуваніх нововведень для діяльності суб'єктів досудового розслідування та суду [12], слід зазначити, що із запровадженням вказаними законопроектами категорії кримінального проступку в інституті звільнення від кримінальної відповідальності по суті нічого не змінюється. Якщо ж ми збираємось розвивати національне законодавство за європейських шляхом, то маємо враховувати саме позитивний іноземний досвід у реформуванні чинного законодавства, а не займатись підміною понять у КК України.

5. У проекті КК України, пропонованому народним депутатом України В.Д. Швецем, інститут кримінальних проступків пропонується ввести як окрему «книгу» особливої частини Кримінального кодексу (ст.51-1 проекту).

Новий КПК України в ст.3 чітко зазначає КК України та закон України про кримінальні проступки законодавчими актами, які встановлюють кримінальну відповідальність. Тому доповнення чинного КК України відповідними положеннями загального та особливого характеру, які стосуються запровадження кримінального проступку, аргументовані лише за умови прийняття окремого законодавчого акту, що забезпечить формування спеціального підходу до визначення і детального розкриття характерних ознак інституту кримінального проступку в кримінальному праві.

У зв'язку з цим доречним буде введення цього інституту не лише шляхом змін у Кримінальному кодексі, а кодифікувавши зазначені норми окремо в Кодексі про кримінальні проступки (це було також передбачено Концепцією реформування кримінальної юстиції України).

Хоча існують думки щодо виникнення складних правових питань у зв'язку з прийняттям окремого закону про кримінальні проступки, загальні положення якого на 90 % повторюватимуть положення Загальної частини Кримінального кодексу України (про суб'єктів діянь, вину, співучасть, повторність і сукупність, обставини, які виключають караність діянь, звільнення від покарання тощо), що не відповідатиме принципу мінімізації нормативного матеріалу. Ускладниться також і правозастосовча практика, особливо щодо відмежування різних видів караних діянь [13; 14, с.143].

Для більшої аргументації зазначеного, треба вказати на те, що у більшості європейських країн різновиди кримінально-караних діянь розміщуються в єдиному кодифікованому акті – кримінальному кодексі. Але є також приклади розміщення проступків в інших систематизованих актах: Польща – Кодекс про проступки від 1971 року, Німеччина – Закон про порушення громадського порядку від 1968 року [3].

Як зазначає О.М. Бандурка, в проекті КПК реалізується ідея розподілу форм досудового слідства на «дівання по кримінальним проступкам та слідство по злочинам» [6]. Дійсно, дівання є формою досудового розслідування кримінальних проступків, яке, згідно нового КПК України здійснюється протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку (з можливістю продовження строку до двох місяців) (ст.219 КПК).

Як стверджує начальник Головного слідчого управління МВС України В.І. Фаринник, нововведення, обумовлені появою нового КПК України, забезпечать дотримання законності при обмеженні конституційних прав людини у кримінальному судочинстві. Утім цей КПК не є досконалим – зміни та доповнення ще будуть вноситися під час правозастосовної діяльності [15, с.12]. Досить законною і наближеною до сучасних умов діяльності правоохоронних органів, хоча і не позбавленою фаталізму, виглядає думка, що до необхідності неухильного дотримання по-

ложень Закону (КПК) незалежно від того, які переважають переконання в суспільстві щодо його ефективності [16, с.194].

Як бачимо, провадження за злочинами та проступками здійснюється в різних формах. Беручи це до уваги, ідея кодифікації кримінальних проступків у єдиному Кодексі (або Законі) про кримінальні проступки є досить доцільною. Такий підхід, на нашу думку, дозволить забезпечити:

- подальшу гуманізацію кримінального законодавства;
- спрощену процедуру притягнення до юридичної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні проступки;
- оптимізацію діяльності ОВС, прокуратури та суду щодо виявлення, розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду;
- оптимізацію діяльності ОВС з розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до відповідальності за вчинення яких не тягне судимості.

Запровадження інституту кримінальних проступків в Україні є необхідним елементом вдосконалення національного законодавства та підвищення ефективності правозастосовної практики. Однак, початковий процес пов'язаний з виникненням різнопланових проблем як теоретичного, так і практичного характеру. У зв'язку із цим, слід ще раз додатково переглянути доцільність формування чинного законодавства за логічною схемою «від процесуальних до матеріальних правових норм».

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 р., № 4651–VI // Голос України. – 19.05.2012. – № 90–91. – С. 9–49.
2. Харченко В. Б. «Правопорушення» та «проступок» як публічно-правові категорії кримінального й адміністративного права / В. Б. Харченко // Проблеми впровадження інституту кримінального проступку» (на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 10136

від 03.03.2012 : всеукр. Інтернет-конф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ivpz.org/golovna-konferents>.

3. Федотова Г. В. Правові тенденції визначення кримінального проступку в кримінальному законодавстві / Г. В. Федотова // «Проблеми впровадження інституту кримінального проступку» (на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 10136 від 03.03.2012 : Всеукр. Інтернет-конф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ivpz.org/golovna-konferents>.

4. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату ВР України на Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» : від 28.02.2012 р., № 10126 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=42706&pf35401=231709.

5. Конституція України : від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

6. Стенограма слухань Комітету Верховної Ради з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності «Про стан підготовки до розгляду у другому читанні Кримінального процесуального кодексу України (реєстр. № 9700)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://komzakonpr.rada.gov.ua/komzakonpr/control/uk/publish/article;jsessionid=64388F6BF40EB6E01C5DCDD593953F03?art_id=52829&cat_id=52828. – 29.02.2012.

7. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків : від 03.03.2012 р., № 10146 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=42733&pf35401=215920.

8. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 р., № 2341–III // ВВР України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

9. Кримінально-виконавчий кодекс України : від 11.07.2003 р., № 1129–IV // ВВР України. – 2004. – № 3. – Ст. 21.

10. Захаров В. П. Проблеми діяльності оперативних підрозділів кримінально-виконавчої системи щодо боротьби зі злочинністю (за матеріалами Державного департаменту України з питань виконання покарань): дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / Захаров Василь Павлович. – Х., 2001. – 228 с.

11. Указ Президента України «Концепція реформування кримінальної юстиції України»: від 08.04.2008 р., № 311/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 20.

12. Оніщук М. В. Проект нового КПК України – рух у правильному напрямку / Микола Васильович Оніщук // Дзеркало тижня. Україна. – 04.10.2011. – № 37.

13. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» :

від 28.02.2012 р., № 10126 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42706.

14. Назимко Є. С. Доцільність внесення змін та доповнень до кримінального законодавства в контексті реформування кримінального судочинства в Україні / Є. С. Назимко, О. В. Меживой // Право і суспільство. – 2012. – № 4. – С. 141–145.

15. Фаринник В. І. Розвиток правового регулювання збирання доказів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Фаринник В. І. // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 3–12.

16. Фаринник В. І. Початок досудового розслідування та особливості кримінального переслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Фашинник В. І. // Вісник Харківськ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 2 (57). – С. 178–194.

Соловійов Е. П. Деякі питання вдосконалення кримінального законодавства у зв'язку з реформуванням кримінального судочинства в Україні / Е. П. Соловійов // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 615–620 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_101.pdf

Проаналізовано зміст головних концептуальних засад законопроектів та концепцій щодо реформування кримінального судочинства в поєднанні з нормами чинного законодавства. Обґрунтовано доцільність внесення окремих змін та доповнень до кримінального законодавства в контексті реформування кримінального судочинства в Україні.

Соловьев Э.П. Некоторые вопросы совершенствования уголовного законодательства в связи с реформированием уголовного судопроизводства в Украине

Проанализировано содержание главных концептуальных основ законопроектов и концепций по реформированию уголовного судопроизводства в сочетании с нормами действующего законодательства. Обоснована целесообразность внесения отдельных изменений и дополнений в уголовное законодательство в контексте реформирования уголовного судопроизводства в Украине.

Solovjov E.P. Some Issues to Improve the Criminal Law in Connection with the Reform of Criminal Justice in Ukraine

The content of the main conceptual framework of laws and concepts to reform the criminal justice system in combination with the existing laws are analyzed. The necessity of making certain amendments to the criminal law in the context of criminal justice reform in Ukraine is made.